

A Jurisprudential-Cultural Model of Women's Role in Family Financial Management Based on the Culture of Ahl al-Bayt (a.s.)

Mohammad Kakavand^{1*} , Afsaneh Torkashvand² , Zahra Noorali'ei³ ,
Sajjad Torkashvand⁴

1. Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Faculty of Literature and Humanities, Malayer University, Malayer, Iran. (Corresponding Author).
Email: m.kakavand@malayeru.ac.ir
2. Assistant Professor, Department of Islamic Teachings and Education, Farhangian University, Kermanshah, Iran. Email: a.torkashvand@cfu.ac.ir
3. Second-Level Seminary Student (Kharij), Tuyserkan Seminary for Women (Hawzah 'Ilmiyyah Khaharan Tuyserkan), Hamedan, Iran. Email: Kakavandm62@gmail.com
4. Graduate of the Safiran-e Hedayat Imam Reza (a.s.) Seminary, Malayer, Hamedan, Iran. Email: s.t.d.t.1367@gmail.com

Abstract

Although several studies have been conducted on the role of women in family financial management, no comprehensive research has yet been carried out on this topic with an emphasis on the Sīrah of the Infallibles (a.s.). Therefore, investigating this matter is necessary and essential. Hence, this article has been developed with the aim of identifying the role of women in family financial management based on the Sīrah of the Infallibles (a.s.). Employing a descriptive-analytical method and library-based data collection, this study has reached the following conclusions: Among the most significant findings of this research is that women are the heart of the home and family and must be present in all matters. One such matter is family financial management. Women can assist men in economic and financial affairs by establishing businesses, teaching financial management to family members, and managing finances through production. Naturally, this should be accompanied by emulating the lifestyle of the Ahl al-Bayt (a.s.) and following their directives regarding financial management within the household.

Keywords: Women's Participation Culture, Family Economics, Women's Role Participation, Family Financial Management, Ahl al-Bayt Culture (a.s.).

الگوی فقهی - فرهنگی نقش آفرینی زنان در مدیریت مالی خانواده با تکیه بر فرهنگ اهل بیت (علیهم السلام)

محمد کاکاوند^{۱*}، افسانه ترکاشوند^۲، زهرا نورعلینی^۳، سجاد ترکاشوند^۴

۱. استادیار، گروه معارف اسلامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ملایر، ملایر، ایران.

(نویسنده مسئول). رایانامه: m.kakavand@malayeru.ac.ir

۲. استادیار، گروه آموزشی معارف و تربیت اسلامی، دانشگاه فرهنگیان، کرمانشاه، ایران.

رایانامه: a.torkashvand@cfu.ac.ir

۳. طلبه سطح دو، حوزه علمیه خواهران، تویسرکان، همدان، ایران. رایانامه: Kakavandm62@gmail.com

۴. دانش آموخته حوزه علمیه سفیران هدایت امام رضا (علیه السلام)، ملایر، همدان، ایران.

رایانامه: s.t.d.t.1367@gmail.com

چکیده

در مورد نقش زنان در مدیریت مالی خانواده، تحقیقاتی انجام شده است ولی تحقیقی جامع در مورد نقش زنان در مدیریت مالی خانواده با تکیه بر سیره معصومان (علیهم السلام) صورت نگرفته است؛ لذا تحقیق در این مورد، لازم و ضروری است. از این رو این مقاله با هدف شناسایی نقش زنان در مدیریت مالی خانواده با تکیه بر سیره معصومان (علیهم السلام) تنظیم شده است. تحقیق پیشرو با روش توصیفی و تحلیلی و جمع آوری کتابخانه‌ای، به این نتایج دست یافته است: از مهم ترین نتایج این مطالعه این است که زنان قلب خانه و خانواده هستند و در تمام مسائل باید حضور داشته باشند. یکی از این امور، مسئله مدیریت مالی خانواده می باشد. بانوان می توانند با ایجاد کسب و کار، آموزش مدیریت مالی به اعضای خانواده و مدیریت مالی از راه تولید، کمک حال مرد در مسائل اقتصادی و مالی باشند. البته با الگوبرداری از زندگی اهل بیت (علیهم السلام) و پیروی از فرمایشات ایشان در مدیریت مالی در منزل همراه باشد. **واژگان کلیدی:** فرهنگ مشارکت زنان، اقتصاد خانواده، نقش آفرینی زنان، مدیریت مالی خانواده، فرهنگ اهل بیت (علیهم السلام).

ارجاع به مقاله: کاکاوند، محمد، ترکاشوند، افسانه، نورعلینی، زهرا، و ترکاشوند، سجاد. (۱۴۰۵). الگوی فقهی - فرهنگی نقش آفرینی زنان در مدیریت مالی خانواده با تکیه بر فرهنگ اهل بیت (علیهم السلام). مطالعات فقه و حقوق فرهنگی، ۳(۱)، ۱۷۶-۱۹۸.

Doi: 10.22034/cjls.2026.2085123.1087

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۲۶

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۱/۲۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۱/۲۱

ناشر: دانشگاه حضرت معصومه (س)

© نگارندگان، حق تکثیر و امتیاز کامل انتشار مقاله خود را حفظ می کنند.

مقدمه

خانواده به عنوان نهادی کوچک با کارکردی بزرگ در جوامع بشری شناخته شده است. این نهاد برای بقای خود نیاز به همیاری و همکاری اعضاء در ابعاد مختلف عاطفی معنوی و معیشتی دارد. تأمین امور معیشتی در خانواده یکی از اهدافی است که اعضاء برای دستیابی به آن با هم مشارکت دارند. در نگرش ائمه معصومان (علیهم السلام) با وجود اینکه مرد، مسئول تأمین معیشت خانواده است؛ زن نیز می تواند با استفاده از ظرفیت های خود در امر معیشت در کنار همسر خود به وی یاری رساند. اهمیت این مسئله در آنجاست که نهاد خانواده، به عنوان نخستین و بنیادی ترین نهاد اجتماعی، نقش بسزایی در شکل گیری شخصیت، رفتار و هویت اعضای جامعه ایفا می کند. یکی از مسائل کلیدی در پایداری و کارآمدی خانواده، مدیریت صحیح منابع مالی و اقتصادی است که می تواند نقش مؤثری در بهبود کیفیت زندگی، ارتقای سطح رفاه و کاهش تنش ها و آسیب های درون خانوادگی داشته باشد؛ بنابراین، ضروری است که نقش زنان در مدیریت مالی خانواده، به عنوان یکی از ارکان اصلی تصمیم گیری درون خانواده، مورد توجه قرار گیرد و با وجود آن که در بسیاری از موارد، بار اصلی مدیریت داخلی خانواده بر دوش زنان است، نقش آفرینی آنان در عرصه اقتصاد خانوار، کمتر مورد تحلیل و توجه علمی و دینی قرار گرفته است. از سوی دیگر، سیره معصومان (علیهم السلام) به عنوان الگویی جامع و الهام بخش برای تمامی ابعاد زندگی فردی و اجتماعی مسلمانان، می تواند چارچوبی مناسب برای بازشناسی جایگاه و نقش زنان در عرصه های مختلف، به ویژه مدیریت اقتصادی خانواده فراهم آورد.

با توجه به اهمیت مسئله مطالعات فراوانی در این زمینه صورت گرفته است که برای نمونه می توان به این موارد اشاره نمود: زیبا فروزش مقاله ای با عنوان: «بررسی اقتصاد خانواده؛ با الگوپذیری از سیره عملی حضرت زهرا (علیها السلام)» در سال ۱۳۸۶ به چاپ رسانده است. محقق در این تحقیق بر این عقیده است که در سیره عملی حضرت زهرا (علیها السلام) نقش منابع غیر مادی در اقتصاد اسلامی مهم تر از منابع اقتصادی است که آن حضرت بهترین شکل معقول و منطقی را جهت استفاده از آن ها به کار گرفت. از آن جمله؛ شکرگزاری، دعا و کمک گرفتن از ذکر خداوند برای رفع نیازمندی های مادی خانواده و ...

عصمت السادات سعادت مند و حسن خواجهوند صالحی مقاله ای با عنوان: «نقش زن در مدیریت اقتصاد خانواده از نگاه قرآن و روایات» در سال ۱۳۹۸ به چاپ رسانده اند. محققان در

این تحقیق به نقش زن در مدیریت خانواده و عملکرد او اشاراتی کرده‌اند.

اثر دیگر «نظام حقوق زن در اسلام» اثر استاد شهید مرتضی مطهری است که مسائلی همچون خواستگاری، ازدواج موقت، زن و استقلال اقتصادی، اسلام و تجدد زندگی، مقام زن در قرآن و مسائل متنوع دیگری را مورد بحث و تحقیق قرار داده‌اند؛ اما سخنی از نقش زنان در مدیریت مالی خانواده گفته نشده است، «زن در اندیشه اسلامی» اثر دیگری است که توسط علی غلامی به تقریر درآمده است. اثر حاضر بیشتر به مسائلی همچون هویت خانوادگی و اجتماعی زن در نظام جنسیت و خانواده در اسلام پرداخته است. این نوشته هم در باب مدیریت مالی خانواده و نقش زنان در آن سخنی نگفته است. همچنین در سال ۱۳۹۱ مقاله‌ای با عنوان «بررسی مقام و جایگاه زن در اسلام و مسیحیت» توسط اکرم رضایی و مریم بختیاری نوشته شده است که در آن سعی شده است با استناد به کتب مقدس (قرآن و انجیل) تصویری صحیح و جامع از نگرش این ادیان نسبت به زن و حقوق وی در خانواده و اجتماع ارائه شود. در این نوشته هم به مسئله نقش زنان در مدیریت مالی خانواده پرداخته نشده به همین علت نویسندگان این مقاله درصدد آمدن تا به این پرسش پاسخ دهد که با توجه به سیره معصومان (علیهم‌السلام)، زنان در مدیریت مالی خانواده چه نقشی را ایفا می‌کنند و در فقه اسلام در این مورد چه دیدگاه‌هایی بیان شده است؟

۱. مفهوم مال و مدیریت مالی

اصل واژه‌ی مال از مَوَل گرفته شده است. چون طبق قواعد اعلال، «واو» به جهت مفتوح بودن حرف ماقبل آن، قلب به «الف» و تبدیل به «مال» شده و جمع آن «اموال» است. به معنی تصاحب و مملوک شدن چیزی است (فراهیدی، ۱۴۱۰، ج ۸، ص ۳۴۴؛ صاحب بن عباد، ۱۴۱۴، ج ۱۰، ص ۳۵۸؛ جوهری، ۱۴۱۰، ج ۵، ص ۱۸۲۱؛ زبیدی، ۱۴۱۴، ج ۱۵، ص ۷۰۳) بعضی گفته‌اند: مال در اصل، مملوک از طلا و نقره بوده است؛ سپس بر آنچه از اعیان که ذخیره می‌شود و ملک انسان است، اطلاق شده است. (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج ۵، ص ۲۸۵؛ ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۱۱، ص ۶۳۵؛ فیومی، بی‌تا، ج ۲، ص ۵۸۶؛ قرشی، ۱۴۱۲، ج ۶، ص ۳۲۱)

در کلمات فقها نیز از مال تعاریفی مختلف شده است که تعریف جامع از نظر آنان، این است که مال عبارت است از آنچه عقلاً در عوض آن مال بذل می‌کنند. (نائینی، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۳۶۵؛ خویی، بی‌تا، ج ۲، ص ۴-۳؛ رشتی، ۱۴۰۷، ص ۵۰۹؛ امامی خوانساری، بی‌تا، ص ۴۴۰) مانند خوردنی‌ها،

نوشیدنی‌ها و پوشیدنی‌ها یا هر چیزی که مردم به وسیله آن مطلوبشان را به دست می‌آورند، مانند پول. (حکیم، بی‌تا، ص ۳۲۵؛ لنگرانی، ۱۴۱۶، ص ۵۰-۵۱؛ موسوی بجنوردی، ۱۴۱۹، ج ۲، ص ۳۰) از نوع اول به مال ذاتی و از نوع دوم به مال اعتباری تعبیر کرده‌اند. (بحرانی، ۱۴۲۸، ص ۲۵)

با توجه به این تعریف، می‌توان گفت: مال در اصطلاح چیزی است که دارای ارزش اقتصادی باشد و درازای به دست آوردن آن پول پرداخت شود. به عبارت دیگر مال چیزی است که عرضه آن محدود باشد و بتواند نیازی از نیازهای انسانی را رفع نماید و اشخاص برای تحصیل آن پول پرداخت نمایند.

مدیریت مالی به زبان ساده یعنی انجام امور مالی مربوط به هر ارگان و سازمان مربوطه است. امور مالی شامل موارد مختلفی چون برنامه‌ریزی، هماهنگ‌سازی، مدیریت و هدایت فعالیت‌های مالی و انجام تصمیم‌گیری‌های مالی است. (گرمر، ۱۴۰۳، ص ۵) لذا زنانی که در این سمت فعال هستند، ترکیبی از اصول مدیریت و دانش اقتصاد را در سیستم مالی خانواده پیاده می‌کنند و اموال حاصله را از زمان ورود به خانواده تا خرج، پس انداز و... مدیریت می‌کنند.

۲. جایگاه زن در اسلام

از دیدگاه قرآن زن عضو مهمی از جامعه است و مانند مردان در مسائل اجتماعی و اقتصادی نقش آفرینی دارد. تاریخ اسلام نیز شاهد این معنا است که زنان مسلمان از صدر اسلام همواره فعالانه در جامعه حضور داشته و در کنار مردان نقش مهمی را ایفاء کرده‌اند. نگاهی به زندگی حضرت خدیجه (علیها السلام) اولین بانوی اسلام و کمک بی‌دریغ او به رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله) در پیشبرد اسلام و نیز نقش دخت گرامی آن حضرت، حضرت فاطمه (علیها السلام) در دفاع از مقام ولایت و همچنین نقش حضرت زینب کبری (علیها السلام) در واقعه کربلا و وقایع پس از آن مؤید این موضوع است. رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله) همواره در طول رسالت خویش تلاش نمود با از بین بردن معیارهای جاهلی، زمینه رشد و فعالیت زنان را فراهم سازند به نحوی که زنان بتوانند در عرصه ایمان و مبارزه و جهاد به مراتب والایی دست یابند. (بختیار و رضایی، ۱۳۹۱، ص ۳۰)

قرآن کریم در سوره نحل آیه ۹۷ می‌فرماید: ﴿مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾؛ «هر کس کار شایسته‌ای انجام دهد، خواه مرد باشد یا زن در حالی که مؤمن است. به طور مسلم او را حیات پاکیزه

می‌بخشیم و پاداش آن‌ها را مطابق با بهترین عملی که انجام می‌دهند، خواهیم داد.» منظور آیه این است که ملاک پاداش سن، نژاد، جنسیت، موقعیت اجتماعی و سیاسی و ... نیست بلکه ملاک عمل صالح است و زن و مرد در کسب کمالات معنوی یکسان هستند. حتی یک عمل صالح بی‌پاسخ نمی‌ماند و هر جا که تفکر جاهلی مبتنی بر تحقیر زن باشد باید نام و مقام زن را به‌صراحت بیان کرد. ﴿مِنْ ذَکَرٍ أَوْ أُنْثَى﴾ از دیدگاه اسلام زن صاحب کرامت است و ارزش معنوی والایی در جامعه دارد. در قرآن حقیقت وجودی زن و مرد یکسان است و پرهیزکاران چه زن و چه مرد گرامی‌ترین انسان‌ها نزد خداوند هستند. توسعه معنوی از نظر اسلام، رهروی به‌سوی کمال و ارتقاء مقام معنوی انسان است و در جامعه اسلامی مسلمان واقعی باید به سمت «انسان واقعی» طی طریق نماید. به همین دلیل اسلام حقوق تکوینی برای زن و مرد قائل نشده است و هرگز امتیاز و ترجیح حقوقی برای مردان نسبت به زنان قائل نیست. بلکه اسلام اصل مساوات انسان‌ها را در مورد مرد و زن رعایت کرده است و با تساوی حقوق زن و مرد مخالف نیست. بلکه با تشابه حقوق آن‌ها مخالف است. (مطهری، ۱۳۸۸، ص ۶۷)

زنان در جامعه و خانواده نقش‌های مختلفی را به عهده دارند. یکی از مهم‌ترین نقش‌ها و مسئولیت‌های اجتماعی و خانوادگی زنان مربوط به عملکرد مالی و اقتصادی آنان می‌باشد. در مسائل اقتصادی و مالی هر دورکن اصلی آن یعنی زن و مرد نقش بسزایی دارند. (بی‌ریا، ۱۴۰۰، ص ۷)

۳. حضور زن در عرصه‌های اقتصادی از دیدگاه شرع و قوانین

یکی از عرصه‌هایی که زنان می‌توانند حضور فعال داشته باشند، عرصه اقتصاد است. اقتصاد از ریشه قصد است یعنی اِقْتَصَدَ، یَقْتَصِدُ، اِقْتِصَادًا. اقتصاد در لغت یعنی میانه‌روی و اعتدال (حمیری، ۱۴۲۰، ج ۸، ص ۵۵۲۴؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص ۶۷۲؛ زبیدی، ۱۴۰۴، ج ۵، ص ۱۹۰؛ طریحی، ۱۴۱۶، ج ۳، ص ۱۲۸) و در اصطلاح اموری است که به سازمان‌دهی و تنظیم اموال خصوصی و عمومی و موارد مرتبط با آن است. (شاهرودی، ۱۴۲۶، ج ۱، ص ۶۱۰) و همچنین می‌توان گفت: امور مالی که برای اعتدال و میانه‌روی در معیشت و درآمد مردم به کار می‌رود. پس یکی از مسائلی که در عرصه اقتصاد برای زنان پیش می‌آید، اشتغال زنان است؛ یعنی زنان برای اشتغال می‌توانند در جامعه حضور پیدا کنند یا خیر که در جواب می‌توان گفت طبق آیات و روایات، اشتغال زنان در صورت رعایت حق همسررداری و فرزندان و شئون اسلامی جایز است.

حضور زنان در اجتماع برای کسب درآمد و اشتغال امری جایز است که آیات و روایات بر

این امر صحه می‌گذارند. اطلاق و عموم آیات و روایات زیادی دلالت بر اشتغال و کسب درآمد توسط زنان دارد (نساء/ ۳۲) مثلاً در دین اسلام اجرت گرفتن مادر یا دایه برای شیردادن بچه‌های جایز است؛ یعنی برخی زنان با شیردادن به بچه‌های دیگر کسب درآمد می‌کنند که از دید آیات و روایات امری جایز است:

قرآن کریم می‌فرماید: ﴿أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وَجْدِكُمْ وَلَا تُضَارُوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ وَإِنْ كُنَّ أُولَاتٍ حَمِلٍ فَلَا تُنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَأَتَمُّوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ وَإِنْ تَعَاَسَرْتُمْ فَمَشْرُوعٌ لَهُ الْآخَرَى﴾ (طلاق/ ۶) «آن‌ها [زنان مطلقه] را هر جا خودتان سکونت دارید و در توانایی شماست سکونت دهید؛ و به آن‌ها زیان نرسانید تا کار را بر آنان تنگ کنید (و مجبور به ترك منزل شوند)؛ و اگر باردار باشند، نفقه آن‌ها را بپردازید تا وضع حمل کنند؛ و اگر برای شما (فرزند را) شیر می‌دهند، پاداش آن‌ها را بپردازید؛ و (درباره فرزندان، کار را) با مشاورة شایسته انجام دهید؛ و اگر به توافق نرسیدید، آن دیگری شیر دادن آن بچه را بر عهده می‌گیرد.»

مفسران شیعه در مورد این آیه چند نکته بیان کرده‌اند:

۱. برخی گفته‌اند که مادر اگر رغبت به شیردهی باشد می‌تواند از پدر اجرت المثل بگیرد؛ و در صورت تساوی در اجرت بین مادر و زن دیگر، مادر در اولویت است؛ و اگر مادر راضی نباشد؛ پدر می‌تواند شیردهی را به زن دیگر بدهد. (طوسی، ۱۳۹۰، ج ۱۰، ص ۳۷)
۲. برخی فرموده‌اند: آیه مفید لزوم بر اجرت است چه به صورت نقدی یا مدتی. (ابن شهر آشوب، ۱۳۶۹، ج ۲، ص ۲۰۱)
۳. باید مادرها را مزد بدهید، یعنی اجرة المثل رضاع بر حسب عرف و عادت؛ و احادیث آل عصمت دال است بر جواز استیجار امهات بر رضاع اولاد قبل از طلاق و بعد از طلاق. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۲۴، ص ۲۴۷)
۴. همدیگر را در شیر دادن و مزد و اجرت آن به معروف و نیکی امر کنید. (سلطان علیشاه، ۱۳۷۲، ج ۱۴، ص ۲۲۱)
۵. معنای آیه اگر زنان طلاق حامله باشند، باید نفقه آنان را بدهید تا فرزند خود را بزنند. اگر حاضر شدند نوزاد خود را شیر دهند، بر شما است که اجرت شیر دانشان را بدهید، چون اجرت رضاعت در حقیقت نفقه فرزند است، که به گردن پدر است. (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۹، ص ۵۳۲)

این آیه نشان می‌دهد که زنان برای شیر دادن می‌توانند اجرت دریافت کنند یا مردان امر شیر دادن را به دایه بسپارند و اجرت آن را بدهند. پس در قرآن کریم آیاتی وجود دارد که نشان می‌دهند زنان نیز می‌توانند همانند مردان به کسب درآمد و اشتغال مشغول باشند. در روایات نیز این امر وجود دارد:

در روایتی آمده است: «إِنَّمَا رَخَّصَ رَسُولُ اللَّهِ ص لِلنِّسَاءِ الْعَوَاتِقِ فِي الْخُرُوجِ فِي الْعِيدَيْنِ لِلتَّعَرُّضِ لِلرِّزْقِ». (طوسی، ۱۴۰۷، ج ۳، ص ۲۸۷؛ مجلسی، بی‌تا، ج ۸۷، ص ۳۵۳) رسول خدا به زنان جوان اجازه دادند تا در مراسم عید فطر و قربان [از منازل خود] خارج شوند و برای تهیه روزی، بساط بگسترانند.

این روایت به خوبی نشان می‌دهد که زنان می‌توانند به کسب و درآمد مشغول شوند. دلیل دیگری که می‌توان اشاره کرد این است که زنان بدون سرپرست از صدر اسلام و تابه حال چگونه امرار و معاش می‌کرده‌اند که جواب آن این است که زنان نیز مشغول به کار بوده‌اند تا امرار و معاش خود را رفع کنند؛ لذا اشتغال یک کار مردانه نیست؛ بلکه زنان نیز حق اشتغال دارند؛ ولی منوط به یک سری شرایط است؛ یعنی زنان باید ابتدا در جامعه حضور پیدا کنند، در مشاغل مشغول به کار شوند و اموال به دست بیاورند و این اموال را در مسیر خانواده خرج و مدیریت کنند.

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران علاوه بر اینکه بر انجام وظایف مادری برای زنان تأکید شده است، زن و مرد از نظر تحصیل علم و اشتغال به کار از حقوق اجتماعی یکسان برخوردارند. همچنین قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و برنامه‌ها و سیاست‌گذاری‌های توسعه، برافزایش میزان مشارکت زنان در امور اجتماعی و اقتصادی و نیز ایجاد محیطی امن برای فعالیت هر چه بیشتر زنان تأکید دارد. بند ۱۴ اصل سوم قانون اساسی بر تأمین حقوق همه‌جانبه افراد از زن و مرد و ایجاد امنیت قضایی عادلانه برای همه و تساوی عموم در برابر قانون تأکید دارد.

اصل بیستم قانون اساسی نیز بر ضرورت حمایت یکسان قانون از زنان و مردان تأکید ورزیده تا همه از حقوق انسانی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی بهره‌مند گردند. در قانون کار جمهوری اسلامی ایران سعی بر این بوده است تا نه تنها مقاوله نامه‌ها و توصیه‌نامه‌های بین‌المللی در مورد زنان مورد توجه قرار گیرد؛ بلکه به لحاظ نقش و اهمیتی که اسلام برای زن در خانواده قائل است، مقررات به‌گونه‌ای است تا زنان علاوه بر اشتغال در مشاغل گوناگون، بتوانند به وظایف خطیر خود در خانواده عمل نمایند.

یکی از حقوقی که فقها بالاتفاق در زندگی مشترک برای مردان قائل اند، حق اذن خروج زن است. در فقه اسلامی، خروج زن از منزل، منوط به اجازه مرد است. (شیخ مفید، ۱۴۱۳، ص ۳۸؛ طوسی، ۱۳۸۷، ج ۴، ص ۳۳۱؛ شهید ثانی، ۱۴۱۳، ج ۸، ص ۴۴۶؛ نجفی، ۱۴۰۴، ج ۳۱، ص ۳۱۴؛ امام خمینی، ۱۳۶۰، ج ۲، ص ۲۲۸) هرچند برخی استثنائات وجود دارد. ولی حضور زنان در جامعه و مشغول به کار نیاز به اذن شوهر دارد. در حقوق نیز اذن شوهر لزوم دارد.

قانون مدنی؛ در ماده ۱۱۱۷ ق. م. آمده: «شوهر می تواند زن خود را از حرفه یا صنعتی که منافی مصالح خانوادگی یا حیثیات خود یا زن باشد منع کند». این ماده به زوج حق داده، از اشتغال زوجه در شرایطی جلوگیری نماید؛ البته زن می تواند به هر کاری اشتغال ورزد که منافی با وظایف او که در اثر زناشویی ملتزم به آن گردیده است؛ نباشد، مگر آنکه شوهر از نظر ریاست خانواده که به دستور ماده «۱۱۰۵» ق. م عهده دار است آن را منافی با مصالح خانوادگی و حیثیت زن و یا خود تشخیص دهد که در این صورت می تواند زن را منع نماید.

زن در اثر زناشویی قسمتی از آزادی خود را از دست می دهد و تکالیفی را عهده دار می گردد که تکالیف زناشویی نامیده می شود. زن در اموری که خارج از تکالیف زناشویی است آزاد می باشد و می تواند به هر کاری اشتغال ورزد و هر حرفه و صنعتی را اختیار نماید، از قبیل کارهای دستی مانند بافندگی، دوزندگی، گل دوزی، نقاشی و همچنین می تواند هر يك از زبان های بیگانه و هر دانشی را بیاموزد. چنانچه این امور ایجاب نماید که زن از منزل خارج شود و یا ایجاب کند که اساتیدی برای آموختن به منزل او بیایند، باید از شوهر خود اجازه برای آن بگیرد، زیرا دور از حسن معاشرت زن است که بدون اجازه شوهر از منزل خارج شود و یا اشخاصی را به منزل خود بخواند. همچنین است هرگاه زن حرفه و صنعتی اختیار نماید که منافی مصالح خانوادگی یا حیثیات خود او و یا شوهر باشد، زیرا زن طبق ماده «۱۱۰۳» و «۱۱۰۴» ق. م مکلف به حسن معاشرت و تشدید مبانی خانوادگی است و نمی تواند عملی نماید که منافی با حیثیات خانواده ای باشد که عضویت آن را داراست. (امامی، بی تا، ج ۴، ص ۴۵۱)

۴. مصادیق مدیریت مالی زنان

نگارنده سعی کرده به نقش بانوان در مدیریت مالی خانواده با تکیه بر سیره معصومان (علیهم السلام) بپردازد؛ زیرا زنان با انجام امور مختلف در کنار مرد می تواند مسائل مالی را اداره کند. در ادامه به برخی از این امور پرداخته می شود:

۱-۴. اشغال به کسب و کارهای مختلف

درآمدزایی از راه اشتغال مؤلفه‌ای برای مدیریت مالی زن است. با سیری در منابع تاریخی و روایی مشاهده می‌شود که در عصر معصومان (علیهم‌السلام) زنان همچون مردان در بیرون از خانه در فعالیت‌های اقتصادی مشارکت داشتند، این مشارکت از سوی معصومان (علیهم‌السلام) مورد مذمت قرار نگرفته است و منعی برای این فعالیت وارد نکردند. دو دلیل برای ورود زنان به جامعه و کسب و کار بوده است؛ برخی از زنان به عنوان سرپرست خانواده، برای مدیریت مالی، اقدام به کسب و کار می‌کردند و برخی دیگر نیز برای کمک به مدیریت مالی خانواده، همانند همسران خود، پابه‌چا و دوشادوش آن، مشغول به کار می‌شدند تا مدیریت مالی خانواده را تنظیم کنند. با نگاه به سیر اهل بیت (علیهم‌السلام)، این دو گونه مورد قابل مشاهده است؛ این نوع از بهره‌وری، ناظر به شغل‌های مختلفی است که زنان در عصر ائمه (علیهم‌السلام) به آن مشغول بودند. شغل‌هایی مانند تجارت، فعالیت تربیتی، ریسندگی، آرایشگری و خیاطی که در ادامه به آن پرداخته می‌شود:

۱-۴-۱. تجارت

نیمی از جامعه را زنان تشکیل می‌دهند، پس قطعاً تأثیر بسیار زیادی در دنیا دارند. موفقیت زنان در یک جامعه باعث سودهای اقتصادی بالا می‌شود. همچنین جامعه‌ای که دارای زنان موفق بیشتر باشد، از نظر اجتماعی و فرهنگی نیز در سطح بالاتری نسبت به جوامع دیگر دارد. برخی معتقدند که زنان شاغل، زندگی شخصی خوبی ندارند و نمی‌توانند تشکیل خانواده دهند. این تفکر اشتباه است. چراکه هر زنی با داشتن یک برنامه‌ریزی دقیق برای زندگی خود، می‌تواند همسر، مادر و درعین حال یک شاغل موفق باشد.

از این رو اشتغال زنان به تجارت از جمله فعالیت‌های اقتصادی است که از قبل از اسلام رواج داشت. این امر بعد از اسلام نیز ادامه یافت و منعی از سوی رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله) و دیگر معصومان (علیهم‌السلام) نسبت به آن صورت نگرفت؛ یعنی پرداختن زن به پاره‌ای از فعالیت‌های اقتصادی و کسب درآمد از این طریق، نه تنها از نظر شرعی مانعی ندارد، بلکه پسندیده است و در روایات معصومان (علیهم‌السلام) بدان سفارش شده است. (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۷، ص ۲۳۶)

مصادق بارز فعال اقتصادی در این عرصه، حضرت خدیجه (علیها‌السلام) است که تجارت ایشان به صورت کلان انجام می‌شد. طبری می‌نویسد: خدیجه زنی بازرگان بود و شرف و مال

داشت و مردان را در مال خویش به کار می‌گرفت که چیزی از سود آن برگیرند. (طبری، ۱۳۶۲، ج ۳، ص ۸۳۲) با در نظر گرفتن این مسئله که حضرت خدیجه (علیها السلام) مقامی والا و شایسته داشت و گزارش‌های متعددی بر افضلیت و سیادت آن حضرت بر زنان اهل جنت دلالت دارند، می‌توان این‌گونه نتیجه گرفت که اگر تجارت شایسته حضرت نبود به‌طور حتم رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله) با این فعالیت مخالفت و وی را از این کار منع می‌کرد؛ افزون بر حضرت خدیجه (علیها السلام)، زنان دیگری در عصر رسول خدا در این زمینه فعالیت داشتند؛ مانند شفا بنت عبدالله که بازرگانی زیرک بود و پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) گاهی به دیدن وی می‌رفت. (عسقلانی، ۱۴۱۵، ج ۸، ص ۱۲۱)

گروه دیگری از زنان عصر رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله) در امور تجاری فعالیت داشتند که فعالیت آن‌ها نه در حد کلان، بلکه به‌صورت خرد و دست‌فروشی انجام می‌گرفت. قیله می‌گوید: «به رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله) عرض کردم من به کار خرید و فروش مشغولم وقتی کالایی می‌خرم خیلی چانه می‌زنم و قیمتش را پایین می‌آورم و به هنگام فروش نیز قیمت را چندین برابر بالا می‌برم این کار عیبی دارد؟ پیامبر فرمود: هرگاه خواستی چیزی بخری همان قیمت واقعی را بگو اگر فروشنده راضی شد کالا را به شما خواهد داد و هرگاه خواستی بفروشی از همان اول آخرین قیمت را به مشتری بگو اگر خواست می‌خرد و اگر نخواست خودت را دچار زحمت نکن.» (واقعی، ۱۳۹۰، ص ۳۱۱)

این گزاره تاریخی دو مطلب را در خود جای داده است، اول اینکه پیامبر به‌عنوان مرجع مسائل اقتصادی برای مردم شناخته شده بود و قیله به‌عنوان یک زن ابایی از پرسش مسئله اقتصادی از حضرت را ندارد این امر نشان‌دهنده آن است که فعالیت اقتصادی زنان به‌وسیله خرید و فروش مورد تأیید اسلام بوده است. دوم اینکه پیامبر اسلام نه تنها قیله را از این کار باز نمی‌دارد، بلکه به او مشاوره اقتصادی می‌دهند. نمونه‌های دیگری از راهنمایی حضرت به زنان در امر خرید و فروش وجود دارد که زینب عطف‌فروش از آن جمله است. پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) به او می‌فرماید: «وقتی عطر می‌فروشی، فروشنده خوبی باش و نیرنگ به کار مبر که این کار با خدا ترسی سازگارتر است.» (کلینی، ۱۳۹۳، ج ۵، ص ۱۵۱) از این برخورد پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) و توصیه‌های ایشان به این زنان می‌توان دریافت که نه تنها حضرت منعی بر اشتغال زنان قائل نبود؛ بلکه آن‌ها را با آداب و احکام معامله آشنا می‌ساخت. این امر موجب تشویق آنان می‌شد تا در این عرصه به فعالیت خود ادامه دهند.

۲-۱-۴. فعالیت تربیتی

تعلیم و تربیت از شغل‌هایی است که جنسیت در آن مطرح نیست و بین زن و مرد مشترک است. مصداق بارز این عرصه حضرت زهرا (علیها السلام) است که با برخورداری از مراتب بالایی علمی، حضوری علمی و فعال در جامعه داشت. منزل حضرت محل رجوع طالبان علم بود. زنان مدینه می‌آمدند و مباحث علمی مطرح می‌کردند و حضرت پاسخ می‌داد؛ روزی زنی نزد حضرت آمد و نسبت به وظیفه مادر ضعیف و پیر درباره ادای نماز پرسش کرد و آن حضرت پاسخ داد. تا جایی که پرسش‌های آن زن به ده مورد ادامه یافت ... (اندیمشکی، ۱۳۸۵، ص ۳۴۰) با این تفاوت که حضرت با هدف بهره‌وری مالی به این فعالیت اشتغال نداشت؛ بلکه ارزشمندی علم و عالم در اسلام حضرت را به این امر ترغیب می‌کرد. ایشان سعی داشت عامل این آیه شریفه قرآن باشد: ﴿يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾ (سوره مجادله، آیه ۱۱) در زمینه فعالیت علمی حضرت زهرا (علیها السلام) از سوی پیامبر اکرم و امام علی (علیه السلام) منعی صورت نگرفته است و این امر نشانه مشروعیت این فعالیت برای زنان است. این فعالیت مشروع یکی از شغل‌هایی بود که زنان در عصر معصوم (علیه السلام) به آن اشتغال داشتند و از راه آن درآمد کسب می‌کردند. دلیل این ادعا، روایت ذیل است:

حفص می‌گوید به امام صادق (علیه السلام) گفتم: «زنی در مدینه است که مردم، دختران خود را نزد او می‌آورند تا آن‌ها را پرورش دهد و او از این کار درآمد و روزی فراوانی به دست می‌آورد. امام (علیه السلام) فرمود: بی‌تردید او راست‌گفتار و امانت‌دار است و این کار روزی‌آور است...» (کلینی، ۱۳۹۳، ج ۵، ص ۱۳۳) این سخن امام صادق (علیه السلام)، علاوه بر تأیید این شغل تشویق به انجام آن را نیز در بردارد.

۳-۱-۴. ریسندگی

یکی دیگر از راه‌های مدیریت مالی زنان در خانواده که در اندیشه و سیره معصومان (علیهم السلام) به آن توجه شده است ریسندگی است. زنی به نام ام‌حسن می‌گوید: «امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) از کنارم گذشت و فرمود چه می‌کنی ای ام‌حسن؟ گفتم نخ می‌ریسم. حضرت فرمود: ریسندگی از حلال‌ترین پیشه‌ها است.» (کلینی، ۱۳۹۳، ص ۵۱۶)

چند نکته در این گفتگو وجود دارد: اول اینکه داشتن حرفه برای زنان امری معمول و

موردپذیرش و انتظار عموم بوده است، دوم اینکه حضرت نه تنها مانع اشتغال ام‌حسن نمی‌شود؛ بلکه وی را مورد تأیید قرار می‌دهد. همچنین حضرت با حلال‌ترین دانستن این شغل به آن افضلیت می‌بخشد.

۴-۱-۴. آرایشگری

در طول تاریخ بشر آرایش و زیبایی موردتوجه مردان و زنان بوده است. امام باقر (علیه‌السلام) در این باره می‌فرماید: «همان‌گونه که مردان دوست دارند زینت و آرایش را در زنان‌شان ببینند زنان نیز دوست دارند زینت و آرایش را در مردان‌شان ببینند.» (طبرسی، ۱۳۸۶، ص ۸۰) با این حال بر اساس ویژگی خلقت بشر زنان بیشتر از مردان به این امر اهتمام داشته و از گذشته‌های دور به این سنت عمل کرده‌اند، اسلام که دین زیبایی است همواره چنین سنتی را ترویج کرده از این‌رو یکی از شغل‌های زنان که به دنبال مطالبه زنانه ایجادشده آرایشگری است. در زمان معصومان (علیهم‌السلام) نیز برخی از زنان به آرایشگری اشتغال داشتند و از آن راه کسب درآمد می‌کردند. (کلینی، ۱۳۹۳، ج ۵، ص ۷۵)

برای نمونه، امرعله یکی از آرایشگران دوره جاهلی است که مورد تأیید معصوم واقع شد. وی بعد از پذیرش اسلام خدمت پیامبر رسید و عرض کرد: «شغل من مشاطه‌گری است و زنان را برای شوهرانشان زینت و آرایش می‌کنم آیا این کار گناه است؟ ایشان فرمود: آنان را آرایش و زینت کن» (کلینی، ۱۳۹۳، ج ۵، ص ۲۳۱-۲۳۵)

۴-۱-۵. خیاطی

خیاطی از جمله فعالیت‌های خانگی زنان بود که در عصر معصوم رواج داشت. این حرفه معاصر با آغاز زندگی بشر است که به‌مرورزمان جزء شغل‌های درآمدزا قرار گرفت و در عصر معصوم (علیه‌السلام) نیز از شغل‌هایی بود که زنان از طریق آن سودآوری می‌کردند. بنا بر گزارشی تاریخی زینب، همسر پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) به این حرفه اشتغال داشت و درآمد فروش محصولات خود را صدقه می‌داد. (ابن‌سعد، بی‌تا، ج ۸، ص ۱۱۴؛ مجلسی، ۱۳۹۶، ج ۴۳، ص ۷۵) در منابع تاریخی نمونه‌های دیگری از اشتغال به خیاطی توسط زنان در عصر معصومان وجود دارد. در صورتی که کسی خود نیاز داشته باشد و یا به هر دلیلی نخواهد سود این کار را صدقه دهد می‌تواند بهره اقتصادی این شغل را صرف خانواده خود کند تا در تأمین یا توسعه رفاه خانواده سهم باشد.

۴-۲. آموزش مدیریت مالی

یکی از راه‌های مدیریت مالی در خانواده، آموزش مدیریت مالی به اعضای خانواده است:

۴-۲-۱. تربیت صحیح فرزندان

مادران مهم‌ترین و مؤثرترین فرد در تربیت رفتار و شخصیت فرزندان هستند. امام خمینی (رحمه‌الله) در این مورد می‌فرماید: «قرآن کریم انسان‌ساز است و زنان نیز انسان‌ساز». (۱۳۸۵، ص ۷۸) بنابراین زن مسلمان باید در ابتدا خود را برای این نقش یعنی ساخت و تربیت یک جامعه کوچک «خانواده» خود مهیا کند بنابراین قیومیت زن در حق فرزندان خود مشروط به صلاح او می‌باشد و صلاح زن بستگی به تقوای او دارد و تقوا جز از طریق سلوک و سیر سالم و صحیح همراه با فرهنگ انسانی به دست نمی‌آید. پس مسئولیت انسان‌سازی که یک وظیفه الهی و انسانی است بر عهده مادران می‌باشد. مادر با تعلیم، احکام رسوم و آداب اسلام از جمله پاکی و تمیزی، فرزندان خود را از کودکی به نظافت و تمیزی جسم و روح هدایت می‌کند؛ بدون تردید برای تربیت یک نسل مؤمن به اسلام در قول و عمل با اجرای تعالیم اسلام به‌عنوان مادر یا مربی یا معلم می‌توان نسل آینده را از آداب و رسوم غلط دور ساخت و جهت خودسازی کمک کرد.

یکی از وظایف مهم مادران آموزش و تربیت رفتارهای صحیح اقتصادی به فرزندان است. مادران مدیر، قانع و صرفه‌جو، فرزندانی به همین‌گونه پرورش می‌دهند و مادران اسراف‌کار تجمل‌پیشه مصرف‌گرا نیز فرزندانی تنوع‌طلب و مصرف‌زده را به جامعه تحویل می‌دهند. (قدوسی، ۱۳۹۵، ص ۴۵)

لذا مادران باید نحوه صرفه‌جویی در مصرف آب، برق، مواد غذایی، نگهداری از وسایل منزل و ... را به فرزندان آموزش دهند. این امر موجب پرورش خصوصیات مهم اقتصادی در فرزندان که مدیران آینده جامعه و خانواده هستند می‌شود، درواقع مادران با رهبری صحیح اقتصاد خانواده، خصوصیات مسئولیت‌پذیری، صداقت، دلسوزی، صرفه‌جویی و دیگر خصوصیات مثبت را در فرزندان پرورش دهند؛ بدین ترتیب می‌توانند در رشد و توسعه اقتصادی جامعه مؤثر باشند. (قدوسی، ۱۳۹۵، ص ۴۷)

۴-۲-۲. ترویج فرهنگ تلاش و پرهیز از تنبلی و بطالت

در مبانی فقهی اصل احترام به کار در حوزه اقتصادی و مالی وجود دارد. (بحرالعلوم، ۱۴۰۳، ج ۱، ص ۷۹؛ مکارم شیرازی، ۱۴۱۱، ج ۲، ص ۲۱۸؛ مصطفوی، ۱۴۲۱، ص ۲۴) کار و اشتغال نه تنها بر توانایی‌های

فردی اشخاص مؤثر است، بلکه در دستیابی به اهداف رشد و توسعه اقتصادی نیز مؤثر می‌باشد. زنان نقش مهمی در ترویج فرهنگ تلاش و کار و نهادینه شدن آن در فرزندان دارند. زنان باید فرهنگ کار کردن را به فرزندان خود بیاموزند و کودکان را تلاشگر و فعال بار آورند. تنبلی و تن‌پروری سرچشمه انحرافات زیادی می‌باشد. کسانی که از کودکی تن به کار می‌دهند زندگی موفق‌تری را پیش رو دارند. برخی فکر می‌کنند که کار کودکان و نوجوانان تنها درس خواندن و بازی کردن است و والدین هم باید همه‌چیز را برای آنان فراهم نمایند و آنان را در رفاه مطلق نگه دارند. بدون تردید کودکان به بازی و تفریح نیاز دارند، لیکن باید همه ابعاد شخصیتی کودکان رشد نماید. باید فکر، اندیشه و درس او همراه با هم به کار بیفتد و در حد خود از مهارت‌های فردی و اجتماعی برخوردار گردند. به تعبیر شهید مطهری کار انسان را تربیت می‌کند؛ یعنی همان‌طور که انسان کار را تولید می‌کند کار هم در ساختن شخصیت انسان سهیم است. (بی‌ریا، ۱۴۰۰، ص ۱۲)

والدین باید با داشتن نگرشی تربیتی انجام برخی از کارها را به کودکان خود واگذار نمایند و در مقابل تلاشی که کودکان انجام می‌دهند او را تشویق کنند؛ به تدریج میزان مسئولیت فرزندان را افزایش داده و او را برای یک زندگی متحرک و پرتلاش آماده سازند. والدین نباید وظایفی که به کودکان محول می‌نمایند را خود انجام دهند؛ زیرا موجب تنبلی و تن‌پروری کودکان می‌شود، این امر سرچشمه لغزش‌ها در آینده او می‌شود. (مطهری، ۱۳۸۸، ص ۷۸) حضرت علی (علیه السلام) در این باره می‌فرمایند: «تو اگر نفس را به کار مشغول نکنی او تو را به خود مشغول می‌کند.» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۳۱۸)

به نظر می‌رسد کار موجب نهادینه شدن احساس مسئولیت در افراد شده و حس قدرشناسی از مواهب و موقعیت‌های موجود را در او افزایش می‌دهد؛ لذا، ترویج فرهنگ کار و تلاش و خودداری از تنبلی و بطالت نه تنها در شخصیت افراد مؤثر است؛ بلکه به نوبه خود در ایجاد سرمایه انسانی، ارتقای سطح بهره‌وری نیروی کار و افزایش تولید و رشد و توسعه اقتصادی نیز مؤثر خواهد بود. بدیهی است زنان به عنوان مربی و پرورش دهنده نسل آینده جامعه در نهادینه شدن این فرهنگ در جامعه مؤثر هستند.

۳-۲-۴. تخصیص بهینه منابع و استفاده صحیح از انرژی

زنان در خرید لوازم و کالاهای مصرفی و مصرف بهینه آن نقش مهمی دارند، این امر به نوبه خود در حفظ سرمایه‌های اقتصادی و حفظ منابع ملی تأثیر بسزایی خواهد داشت. از طرف دیگر زنان می‌توانند با کسب اطلاعات و دانش در موضوعات مختلف و آموزش سایر اعضای خانواده

روش‌های نوین و بهینه استفاده از منابع و انرژی را اتخاذ نموده و سطح معیشت خانواده را ارتقاء بخشند. بخش عمده مصرف در خانواده‌ها صورت می‌پذیرد؛ در زندگی روزمره مصرف بی‌رویه مواد غذایی، پوشاک و انرژی به‌خصوص آب و برق مشاهده می‌شود کنترل این هزینه‌ها موجب مدیریت بهینه هزینه‌های خانواده خواهد شد و از آنجایی که زنان در اقتصاد خانواده بسیار مؤثر هستند ایشان می‌توانند در مدیریت صحیح استفاده از انرژی و تخصیص بهینه منابع مؤثر باشند. به‌عنوان مثال نحوه استفاده صحیح از برق که استفاده صحیح از لوازم برقی یکی از نمونه‌های آن است. زنان می‌توانند با استفاده به‌موقع از لوازم برقی، خودداری از مصرف این‌گونه لوازم در زمان اوج مصرف برق و استفاده از آن‌ها در ساعاتی که بار مصرف برق کمتر است و یا استفاده از لامپ‌های کم‌مصرف در کاهش مصرف انرژی مؤثر باشند.

زنان می‌توانند به‌عنوان مدیران اصلی خانواده با رعایت فرهنگ مصرف بهینه آب و آموزش آن به فرزندان خود موجب شکوفایی اقتصاد کشور گردند. زنان در خرید لوازم و کالاهای مصرفی و مصرف بهینه آن نقش مهمی دارند. این امر به‌نوبه خود در حفظ سرمایه‌های اقتصادی و حفظ منابع ملی تأثیر بسزایی خواهد داشت. (تقی‌پور، ۱۳۹۰، ص ۲۴)

مورد دیگر که در تخصیص بهینه منابع به آن می‌توان اشاره کرد مصرف بهینه منابع آب است. با توجه به تغییر در اقلیم، عدم بارش و خشک‌سالی در سال‌های اخیر رعایت الگوی مصرف بهینه آب بسیار مهم است. باید از اسراف و زیاده‌روی در مصرف آب خودداری نمود. به‌عنوان مثال خودداری از باز گذاشتن شیر آب در هنگام شستن دست و یا مسواک‌زدن، عدم استفاده از آب آشامیدنی برای شستن اتومبیل، خودداری از حمام طولانی نمونه دیگری از نقش زنان در مصرف بهینه آب می‌باشد.

۳-۴. مدیریت مالی از راه تولید

سومین راهکار برای مدیریت مالی زنان در خانواده از راه تولید اتفاق می‌افتد. تولید در اینجا به معنایی نیست که در برابر توزیع و مصرف به کار می‌رود؛ بلکه معنای عام آن موردنظر است و شامل هر نوع کار مشروع و مناسبی می‌شود که لازم است برای تأمین زندگی و پیشرفت اقتصادی توسط زن در حیطه خانواده انجام گیرد. این تعریف کارهایی مانند کشاورزی، دامداری، فعالیت‌های هنری و خدماتی را در برمی‌گیرد؛ بنابراین زن می‌تواند با فراگیری این امور در امر تولید اقدام کند تا از این راه سهمی در مدیریت مالی خانواده داشته باشد.

۱-۳-۴. تولید در عرصه کشاورزی و دامداری

تولید در عرصه کشاورزی و دامداری یکی از بهترین راه‌های بهره‌وری اقتصادی خانواده است که قابلیت انجام توسط زن را دارد، گاه زن خانواده مقداری زمین در اختیار دارد که می‌تواند با کشت سبزیجات و پرورش حیوانات اهلی خانواده را از نظر نیاز به این دو نوع ماده غذایی به‌طور کامل یا ناقص به خودکفایی برساند. اگر زن در این زمینه تلاش کند می‌تواند تا مقدار زیادی از مصرف هزینه برای تأمین این موارد جلوگیری نماید. در روایتی از امام کاظم (علیه السلام) آمده است: «حضرت فاطمه (علیها السلام) با دستان خود پنبه می‌کاشت و از آن برای بخشی از پوشش فرزندانش بهره می‌گرفت.» (ابن شهر آشوب، ۱۳۸۰، ج ۴، ص ۳۱۵) بنابراین زن با انجام تولیداتی در این زمینه موفق به کمک در اقتصاد خانه خواهد شد.

۲-۳-۴. تولید در عرصه پوشاک و خوراک

یکی دیگر از راه‌های مدیریت مالی تولید در عرصه پوشاک و خوراک است که زن با کمی تدبیر و تلاشی توأم با ذوق می‌تواند دانش آن را فرا بگیرد. هنرهایی مانند خیاطی و بافندگی از جمله امور تجملاتی نیست بلکه از هنرهای ضروری زندگی است و اعضای خانواده باید سالانه برای تهیه پوشاک هزینه‌های نسبتاً زیادی صرف کنند. اگر زن به دانش خیاطی یا بافندگی آگاه باشد تا حدود زیادی هزینه مصرفی در این زمینه کاهش می‌یابد. مثل فعالیت حضرت زهرا (علیها السلام) که با پنبه‌های کاشته شده‌ی خود، برای فرزندانش البسه می‌بافت. (همان)

زن همچنین می‌تواند در زمینه تهیه مواد خوراکی نیز تا میزان زیادی از هزینه‌های خانواده را کاهش دهد؛ از آن جمله درست کردن انواع مربا، ترشی و شیرینی و هر نوع موارد مصرفی ضروری زندگی است که اگر توسط زن صورت گیرد تا حدودی باعث مدیریت مالی خانواده می‌شود. حتی گاهی اوقات مواد اولیه نیز توسط زن آماده می‌شود به عنوان مثال برای تهیه خیارشور یا سیرترشی یا کلم ترشی یا ... اگر از محصول باغچه خودش باشد به‌طور کلی هزینه‌ها کاهش خواهد یافت. نکته مهمی که در بحث تولید خوراک وجود دارد تهیه غذاهای سالم و حذف غذاهای ناسالم از سبد غذایی خانواده است که این امر نیز ارتباط مستقیمی با عملکرد زن در خانواده دارد؛ اگر تهیه و آماده‌سازی خوراک خانواده بر اساس سلامت خانواده باشد به‌طور حتم، هزینه درمانی را به دنبال نخواهد داشت، بنابراین مدیریت مالی قابل توجهی در زمینه مواد خوراکی در خانواده اتفاق می‌افتد.

۵. ملاحظات در مدیریت مالی

در اندیشه و سیره معصومان روشن شد که زن هم پای مرد می‌تواند در تأمین معیشت خانواده و در راستای مدیریت مالی مشارکت داشته باشد. این مشارکت در سه محور کسب و کار، تولید و آموزش مدیریت مالی در خانواده امکان‌پذیر است؛ اما مطلبی که در اینجا قابل بحث است، ملاحظات است که در مسئله اشتغال زنان باید مورد توجه قرار گیرد. انتخاب شغل و مدت زمانی که برای آن شغل صرف می‌کند دو نکته مهم است که زن باید به آن توجه داشته باشد:

۱-۵. انتخاب شغل

یکی از اموری که زنان در امر اشتغال باید به آن توجه داشته باشند، انتخاب شغل است؛ شغل زن باید متناسب با ویژگی‌ها و روحیات وی باشد. از نگاه کارکردی با توجه به مناسبات تکوین و تشریع پاره‌ای از تفاوت‌های طبیعی جسمی یا روحی زن و مرد، در گرایش و کارآمدی بیشتر هر جنس در مشاغل متناسب با آن ویژگی‌ها تأثیر دارد. تفکیک نقش‌های مبتنی بر این تفاوت‌ها نیز مردان را برای نان‌آوری و زنان را برای مسئولیت‌های خانوادگی آماده می‌کند و از شکل تعارض نقش‌ها تا حدود زیادی جلوگیری می‌نماید. (غلامی، ۱۳۸۲، ج ۲، ص ۲۴۱)

شهید مطهری این تفاوت‌ها را نقص یا کمال نمی‌داند؛ بلکه معتقد است قانون خلقت خواسته است با این تفاوت تناسب بیشتری میان زن و مرد به وجود آورد. (مطهری، ۱۳۸۸، ص ۱۶۱)

در نگرش معصومان، با توجه به این تفاوت‌ها مردان مسئول تأمین معیشت خانواده هستند و در انجام این مسئولیت فضایی را برای آن‌ها بیان کرده‌اند برای نمونه امام رضا (علیه السلام) می‌فرماید: «کسی که در پی روزی باشد تا خانواده خود را اداره کند مزدش از جهاد در راه خدا بیشتر است.» (کلینی، ۱۳۹۳، ج ۵، ص ۸۸) در مقابل جهاد زن را نیز در امور خانه‌داری معرفی می‌کنند. (سیوطی، ۱۴۰۹، ج ۲، ص ۱۵۳)

بنابراین، در این دو روایت فضیلتی که برای مرد در تأمین معیشت خانواده معرفی شد همان فضیلت برای خانه‌داری زن در نظر گرفته شده است. تساوی در فضیلت با وجود تفاوت در عملکرد زن و مرد به دلیل نقش متناسب با خلقت آنان است.

زن و مرد هسته اصلی و اولیه خانواده را تشکیل می‌دهند که هر یک برای داشتن خانواده‌ای موفق تلاش می‌کنند. موفقیت خانواده در گرو آرامش و رضایتمندی اعضا از یکدیگر حاصل می‌شود. زن با انتخاب شغل نامناسب، از روحیات زنانه و مادرانه خود فاصله خواهد گرفت و

با ایجاد فاصله، انجام وظایف که جزء حقوق شوهر و فرزندان محسوب می شود صورت نمی گیرد؛ در نتیجه رضایتمندی حاصل نمی گردد؛ ممکن است زن با انتخاب شغل نامناسب، بتواند به اقتصاد خانواده کمک کند؛ اما با تضییع حقوق اعضای خانواده که در فرایند اشتغال نامناسب زن به وجود می آید این کمک در تضاد با آرامش و رضایتمندی خانواده خواهد بود. امام علی (علیه السلام) در خصوص واگذاری وظایف به زنان می فرماید: «به زنان بیش از توان آن ها امور را تحمیل نکنید؛ زیرا این رعایت ها برای حال آن ها مناسب تر، برای آرامش خاطرشان سودمندتر و برای دوام زیبایی آن ها مؤثرتر است.» (نهج البلاغه، نامه ۳۱) بنابراین با در نظر گرفتن روایات مرتبط با این بحث، ائمه نسبت به اشتغال زنان واکنش منفی نشان نداده و زنان را منع نکردند؛ مانند خیاطی، آرایشگری، معلمی و حتی بازرگانی بلکه آنچه زن باید در انتخاب شغل لحاظ کند این است که این شغل وی با روحیات زنانه او متناسب باشد تا به نقش اصلی همسری و مادری وی ضربه ای وارد نشود که اگر چنین شود به طور حتم مورد تأیید ائمه نخواهد بود. (بختوه، بی تا، ص ۱۵)

۲-۵. مدت زمان اشتغال و تولید

نکته دیگری که زن باید در مسئله اشتغال و تولید به آن توجه داشته باشد، مقدار زمانی است که صرف شغل خود می کند با فرض اینکه شغل زن متناسب با ویژگی ها و روحیات زنانه وی است خواه اشتغال او در منزل یا بیرون از خانه باشد و یا تولیداتی در راستای مصارف خانواده انجام می دهد. در هر صورت باید به این نکته توجه داشته باشد که این کار چه مقدار از زمان او را در برمی گیرد، زن به دلیل حقوقی که بر گردن وی نهاد شده است، نسبت به همسر و فرزندان وظایفی دارد که باید زمان لازم را برای آن ها قرار دهد و از این رسالت خانوادگی، غافل نماند.

امام سجاده (علیه السلام) در رساله حقوق، تربیت نیکو و ایجاد رفتار صحیح در فرزندان را از وظایف والدین برشمرده و فرموده است: «و اما حق فرزندت آن است که بدانی او از توست و خیر و شر او در همین دنیا به تو نسبت داده می شود و تو نسبت به تربیت شایسته او و راهنمایی اش به سمت وسوی خدا و کمک به خداپرستی اش مسئولی و در این مورد پاداش یا کیفر داده خواهی شد. پس در کار تربیت فرزند چنان رفتار کن که اگر در این دنیا آثار خوب داشت مایه آراستگی و زینت تو باشد و با رسیدگی شایسته ای که نسبت به او داشته ای، نزد پروردگارت عذر و حجت داشته باشی.» (ابن شعبه حرانی، ۱۳۹۳، ص ۴۱۷)

مادر اصلی‌ترین منبع تغذیه روحی و جسمی فرزندان محسوب می‌شود و بیش از نیمی از دانسته‌های فرزندان در خانواده بر عهده مادر است. دانسته‌هایی که فرزندان از تربیت و آموزش مادرشان می‌گیرند ابعاد گسترده‌ای از شناخت مسائل گوناگون اطراف آنان را پوشش می‌دهد. میزان ماندگاری این آموخته‌ها نیز در اذهان فرزندان طولانی و گاه تا آخر عمر است؛ بنابراین مادران باید توجه داشته باشند تا فرزندان را در این موقعیت حساس رها ن سازند. میزان تأثیرگذاری مادر در سرنوشت فرزندان به حدی حائز اهمیت است که امام حسن مجتبی (علیه السلام) هنگامی که با معاویه مناظره می‌کرد در مورد یکی از علل انحراف معاویه به نقش مادرش «هند» اشاره کرده و فرمودند: «معاویه چون مادر تو هند و مادر بزرگت نشیله است و در دامن چنین زنان پست و فرومایه پرورش یافته‌ای این‌گونه اعمال زشت از تو سر می‌زند؛ سعادت ما اهل بیت پیامبر (صلی الله علیه و آله) نیز در اثر تربیت در دامن مادرانی پاک و پارسا همچون خدیجه (علیها السلام) و فاطمه (علیها السلام) است.» (طبرسی، ۱۴۰۳، ج ۱، ص ۲۸۲)

بر این اساس زن در اندیشه و سیره معصومان (علیهم السلام) می‌تواند با در نظر گرفتن مجموعه نقش‌های خود برحسب اولویت، فعالیت اقتصادی داشته و در مسائل مالی و اقتصادی گام بردارد و همیار اقتصادی مناسبی برای همسر خود باشد.

نتیجه‌گیری

نتایجی که از این تحقیق حاصل شد عبارت است از:

در نگرش ائمه معصومان (علیهم السلام)، زن می‌تواند به‌عنوان یکی از اعضای خانواده نقش مؤثری در مدیریت مالی خانه داشته باشد و در مسائل مالی شرکت داشته باشد و حتی در مشاغل مختلف مشغول به کار شود و مدیریت مالی خانواده را تنظیم کند.

در واقع زنان بر اساس سیره معصومان (علیهم السلام) در مسائل مالی می‌توانند در سه محور کسب‌وکار، آموزش مدیریت مالی و مدیریت مالی از راه تولید نقش‌آفرینی کنند و مدیریت مالی خانواده کمک داشته باشند.

زن در راستای مسائل مالی و اقتصادی باید به نکاتی مانند انتخاب نوع شغل و مدت‌زمانی که برای مسائل مالی صرف می‌کند توجه داشته باشد تا نقش اصلی یعنی همسری و مادری وی تحت الشعاع قرار نگیرد و به تبع به مدیریت مالی خانواده هم لطمه نزنند.

منابع

- قرآن کریم

- نهج البلاغه

۱. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی (۱۳۹۳). تحف العقول. قم: مؤسسه فرهنگی دارالحديث.
۲. ابن شهر آشوب، محمد بن علی (۱۳۸۰). مناقب آل ابی طالب (علیهم السلام). قم: انتشارات ذوی القربی.
۳. _____ (۱۳۶۹). متشابه القرآن و مختلفه. قم: دار البیدار للنشر.
۴. ابن سعد، (بی تا). الطبقات الکبری. بی جا: چاپ احسان عباس.
۵. ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ ق). لسان العرب. بیروت: دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع.
۶. ابن فارس، ابوالحسن، احمد بن فارس بن زکریا (۱۴۰۴ ق). معجم مقانیس اللغة. قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
۷. اندیشمکی، محمد (۱۳۸۵). التفسیر المنسوب الی الامام ابی محمد الحسن بن علی العسکری (علیه السلام). قم: انتشارات ذوی القربی.
۸. امامی، سید حسن (بی تا). حقوق مدنی. تهران: انتشارات اسلامیة.
۹. امامی خوانساری، محمد (بی تا). الحاشیة الثانية علی المکاسب. بی جا: بی نا.
۱۰. بحرانی، محمد سند (۱۴۲۸ ق). فقه المصارف و النقود. قم: مکتبة فک.
۱۱. بحر العلوم، محمد بن محمد تقی (۱۴۰۳). بلغة الفقیه. تهران: منشورات مکتبة الصادق.
۱۲. بختیار، مریم و رضایی، اکرم (۱۳۹۱). «بررسی مقام و جایگاه زن در اسلام و مسیحیت». فصلنامه علمی و پژوهشی زن و فرهنگ. دوره ۳، شماره ۱۱. ص ۶۱-۷۳.
۱۳. بختویه، زینب (۱۴۰۰). «نقش زنان در بهره‌وری اقتصادی خانواده در سیره معصومین (علیهم السلام)». جستارهای تاریخ اسلام، دوره ۱، شماره ۱، ص ۸۹-۱۰۸. https://jte.jz.ac.ir/article_151827.html
۱۴. بی‌ریا، سهیلا (۱۴۰۰). «بررسی دیدگاه اسلام در مورد عملکرد اقتصادی زنان و نقش آنان در توسعه اقتصادی»، مجله علمی پژوهش‌های میان‌رشته‌ای زنان، دوره ۳، شماره ۶، ص ۷۵-۹۲. https://wir.fatemiye.shiraz.ac.ir/article_725872.html
۱۵. تقی‌پور، اکرم (۱۳۹۰). «نقش زن ایرانی در اصلاح الگوی مصرف و ارائه راهکارهای آن»، مجله زن و خانواده، شماره ۵.

۱۶. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۴۱۰ ق). غررالحکم و درر الکلم. قم: بی نا.
۱۷. جوهری، اسماعیل بن حماد (۱۴۱۰ ق). الصحاح. بیروت: دار العلم للملایین.
۱۸. حرّ عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ ق). وسائل الشیعة. قم: مؤسسه آل البيت (علیهم السلام).
۱۹. حکیم، سید محسن طباطبایی (بی تا). نهج الفقاهة. قم: انتشارات ۲۲ بهمن.
۲۰. حمیری، نشوان بن سعید (۱۴۲۰ ق). شمس العلوم و دواء کلام العرب من الکلوم. بیروت: دارالفکر المعاصر.
۲۱. خمینی، سید روح الله (۱۳۸۵). صحیفه امام. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (رحمه الله).
۲۲. _____ (۱۳۶۰). تحریر الوسیله (ترجمه علی اسلامی). قم: انتشارات اسلامی.
۲۳. خویی، سید ابوالقاسم موسوی (بی تا). مصباح الفقاهة. بی جا: بی نا.
۲۴. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ ق). مفردات الفاظ القرآن. بیروت: دارالعلم.
۲۵. رشتی، میرزا حبیب الله (۱۴۰۷ ق). فقه الإمامیة، قسم الخیارات. قم: کتاب فروشی داوری.
۲۶. زبیدی، سید محمد مرتضی حسینی (۱۴۱۴ ق). تاج العروس. بیروت: دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع.
۲۷. سلطان علیشاه، سلطان محمد بن حیدر (۱۳۷۲). تفسیر شریف بیان السعادة فی مقامات العبادة. تهران: سر الاسرار.
۲۸. سیوطی، جلال الدین عبدالرحمن بن بی ابکر (۱۴۰۹ ق). الدر المنثور. قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.
۲۹. شاهرودی، سید محمود هاشمی (۱۴۲۶ ق). فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت (علیهم السلام). قم: مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت (علیهم السلام).
۳۰. شهید ثانی، زین الدین بن علی (۱۴۱۳ ق). مسالك الأفهام. قم: مؤسسه المعارف الإسلامیة.
۳۱. شیخ مفید، محمد بن محمد (۱۴۱۳ ق). أحكام النساء. قم: کنگره جهانی هزاره شیخ مفید.
۳۲. طباطبایی، محمد حسین (۱۳۷۴). تفسیر المیزان. قم: دفتر انتشارات اسلامی.

۳۳. طبرسی، احمد بن علی (۱۴۰۳ ق). الاحتجاج علی اهل اللجاج (تصحیح محمدباقر خراسان)، مشهد: انتشارات مرتضی.
۳۴. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۸۶). مکارم الاخلاق. تهران: انتشارات حبیب.
۳۵. طبری، محمد بن جریر (۱۳۶۲). تاریخ طبری (ترجمه ابوالقاسم پاینده). تهران: انتشارات اساطیر.
۳۶. طریحی، فخرالدین (۱۴۱۶ ق). مجمع البحرین. تهران: کتابفروشی مرتضوی، تهران.
۳۷. طوسی، محمد بن حسن (۱۴۰۷ ق). تهذیب الأحکام. تهران: دارالکتب الإسلامیه.
۳۸. _____ (۱۳۹۰). التبیان. قم: مرکز تحقیقات علوم اسلامی.
۳۹. _____ (۱۳۸۷). المبسوط فی فقه الإمامیه. تهران: المكتبة المرتضویة لإحياء الآثار الجعفریة.
۴۰. صاحب بن عباد، اسماعیل (۱۴۱۴ ق). المحيط فی اللغة. بیروت: عالم الكتاب.
۴۱. عسقلانی، احمد بن علی (۱۴۱۵ ق). الاصابه فی تمییز الصحابه. بیروت: دار الکتب العلمیه.
۴۲. غلامی، علی (۱۳۸۲). زن در اندیشه اسلامی. قم: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی (صلی الله علیه وآله).
۴۳. فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۱۰ ق). کتاب العین. قم: نشر هجرت.
۴۴. فیومی، احمد بن محمد مقرئ (بی تا). المصباح المنیر. قم: منشورات دار الرضی.
۴۵. قدوسی، زهرا (۱۳۹۵). «نقش خانواده در توانمندسازی فرزندان». فصلنامه مطالعات پژوهشی زنان، دوره ۳، شماره ۵، ص ۹۱-۱۱۱.
۴۶. قرشی، سید علی اکبر (۱۴۱۲ ق). قاموس قرآن. تهران: دارالکتب الإسلامیه.
۴۷. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۹۳). اصول کافی. تهران: انتشارات دارالکتب.
۴۸. گرمه، علی (۱۴۰۳). «مدیریت مالی از دیدگاه ادیان مختلف با محوریت اسلام»، پانزدهمین کنفرانس بین المللی حسابداری، مدیریت و نوآوری در کسب و کار.
۴۹. لنگرانی، محمد فاضل موحدی (۱۴۱۶ ق). القواعد الفقهیة. قم: چاپخانه مهر.
۵۰. مجلسی، محمدباقر (۱۳۹۶). بحار الانوار. قم: انتشارات دارالکتب الاسلامیه.
۵۱. _____ (بی تا). بحار الأنوار. بیروت: دار إحياء التراث العربی.

۵۲. مصطفوی، سید محمد کاظم (۱۴۲۱). مائة قاعدة فقهية. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۵۳. مطهری، مرتضی (۱۳۸۸). نظام حقوق زن در اسلام و خانواده. تهران: انتشارات صدرا.
۵۴. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۱). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الإسلامية.
۵۵. _____ (۱۴۱۱). القواعد الفقهية. قم: مدرسه امام امیر المؤمنین (علیه السلام).
۵۶. موسوی بجنوردی، سید حسن (۱۴۱۹ ق). القواعد الفقهية. قم: نشر الهادی.
۵۷. نائینی، میرزا محمد حسین غروی (۱۴۱۳ ق). المكاسب و البيع. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۵۸. نجفی، محمد حسن (۱۴۰۴ ق). جواهر الکلام في شرح شرائع الإسلام. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
۵۹. واقدی، محمد بن سعد (۱۳۹۰). الطبقات (مترجم محمود مهدوی). تهران: انتشارات فرهنگ و اندیشه.